

ІЛЛІРИЗМ У МІЖВОЄННІЙ ЮГОСЛАВСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті піднято питання висвітлення історії руху ілліризму в хорватській і сербській історіографії міжвоєнної доби. Показано основні напрями й підходи в трактуванні цих подій.

Вивчення ілліризму в міжвоєнний період у КСХС і Королівства Югославія було пов'язано з розгортанням хорватського національного руху й так званої боротьби за «хорватське питання». Можна виділити два основні етапи у вивченні цього історичного та політичного явища. Перший із них припадає на добу до 1929 р., - до встановлення диктатури, і пов'язаний із діяльністю старих професорів, котрих за методами роботи можна віднести до віденської історико-філологічної школи. Саме такі професори, як Фердо Шишич, Віктор Новак, Мілан Прелога, які вірили в ідеї югославізму, оцінювали ілліризм позитивно, як рух свідомої інтелігенції південнослов'янських народів XIX ст. Натомість яскравим представником молодих істориків, що по-новому оцінили рух ілліризму, а також надали йому зовсім іншого значення у формуванні хорватської національної свідомості був Франьо Фанцев. Він повністю розкритикував модель розгляду ілліризму, представлену Джурою Шурміним [1], і розглядав іллірійський рух як лише один із проявів хорватського національного відродження.

Основною історичною працею з цього питання у міжвоєнний період був «Огляд історії хорватського народу» Фердо Шишича, де представлено трактування ілліризму як чергового історичного етапу культурного й політичного розвитку хорватського народу. Процес національного відродження автор вважав результатом генези політичної й наукової думки у XIX ст. [2] і наслідком західноєвропейських впливів, а процеси національного пробудження - наслідком цілеспрямованої праці з поширення національної ідеї провідних діячів культурного відродження. Тому не дивно, що Людевіт Гай став центральною постат-

тю цього дослідження. Погляди Гая формувалися під впливом Івана Деркоса та Янка Драшкови-ча, який був «справжнім основоположником хорватської національної політичної програми» [3]. Узагалі, Янко Драшкович був найважливішою людиною з погляду югославістської історіографії [4], бо саме він сформулював у праці «Дисертація чи розмова з панами послами» [5] програму боротьби за політичне об'єднання Хорватії, Славонії, Далмації, Військової границі, Рієки, Боснії і Словенії у рамках єдиного королівства з панівною іллірійською мовою, культурна ж програма об'єднання здійснювалася зусиллями Людевіта Гая.

Користуючись традиційною національною моделлю, Шишич показував Гая як лідера руху ілліризму. Головним завданням ілліризму було культурне й політичне об'єднання південних слов'ян. Заслугою Гая була реалізація першого завдання, а саме формування хорватської мови на ґрунті штоківщини, що зробило можливим підписання Літературної угоди в 1850 р. Найважливішим етапом на шляху до цього Шишич вважав перехід «Даниці» й «Хорватської газети» на штоківщину в січні 1836 р. «Тим відважним і рішучим актом Гай виконав своє найбільше діло, усунувши останню перешкоду, що відділяла хорвата від хорвата, а відтак і хорвата від серба. Це є, без сумніву, однією з найважливіших подій у історії хорватської нації, бо шкідливому провінційному розділенню й дробленню було завдано смертельного удару, а тим надано всім до того часу несвідомим народним прошаркам усвідомлення сучасного хорватського національного й політичного життя» [6]. «Таким чином, у 1836 р. закінчується стара Хорватія

і народжується нова, а разом із нею й нова ера політичного та культурного життя хорватів» [7], оскільки хорвати пов'язують своє майбутнє з ідеєю об'єднання південних слов'ян як єдиного можливого на той час варіанта культурного й політичного розвитку.

Проте Шишич наголошував, що Гай завжди був символом літературного ілліризму, натомість політичну ідею ілліризму пов'язував з іменем Янка Драшковича, котрий у «Дисертації...» виклав «ідеї, що до 1918 р. залишалися хорватським національним ідеалом» [8].

Питання ілліризму порушувалося й у пізніх працях Шишича. Варто відзначити працю «Біскуп Штросмаєр і південнослов'янська думка» (1922), у якій дано нову оцінку ілліризму як руху, що став джерелом як югославізму, так і хорватизму [10]. Фердо Шишич розумів, що «югославська ідея» з'являється як результат складних хорватсько-угорських відносин, а тому період 1790-1848 р. показував як період поступового розходження хорватської й угорської шляхти, що було викликано появою національної програми та зростанням національної свідомості в Угорщині. Шишич створив концепцію появи югославської ідеї, що була близькою до трактування появи хорватської національної ідеї його попередниками. Вона, на його думку, формувалася у два етапи: на першому етапі (до 1832 р.) виникло усвідомлення національної єдності південних слов'ян в етнографічному сенсі, а на другому (після 1832 р.) відбулося формування політичної програми об'єднання південнослов'янських народів під однією політичною владою та боротьба за реалізацію цієї ідеї [11].

Серед творів, що аналізували значення ілліризму для хорватського національного розвитку, слід згадати твір Мілана Прелога «Слов'янський ренесанс». У цій великій монографічній праці автор представив рух, що ставив собі за мету «слов'янське відродження», та виокремив закономірності появи й розвитку національної свідомості в слов'янських народів. У запропонованій концепції національних рухів слов'ян у XIX ст. він розглядав період національного відродження як результат втілення ідей Просвітництва, з тією лише різницею, що для слов'янських народів, поряд із актуальними питаннями просвіти народу й культурного розвитку, актуальним завданням було «здобуття національних прав» [12]. Слов'янський рух, що був початковим етапом розвитку національної свідомості в слов'янських народів, мав зовсім інші наслідки, ніж задумували його ідеологи, - писав автор у вступній частині праці. «Усупереч ста-

ранням найкращих представників-ідеалістів всіх слов'янських племен своєю інтенсивною працею культурно зблизити ці племена, кінцеві результати їх праці не залишали найменшої омани. Коли після півстоліття інтенсивної праці стількох визначних слов'янських представників настав вирішальний момент, коли стільки років проповідувана слов'янська взаємність мала показати свої плоди, тоді виявилось, що різниці політичного життя окремих слов'янських племен і їх тогочасний стан стали перешкодою об'єднанню задля спільної мети. Не могли вони знайти спільної політичної формули, на якій би будували об'єднання. Події 1848 р. і Слов'янський конгрес повністю засвідчили цей факт» [13].

Таким чином, у цьому творі Мілан Прелог показав історію появи національних рухів у слов'янських народів як процес поступової відмови від ідей спільного слов'янського культурного простору, оскільки політичні інтереси слов'янських народів, навіть у складі однієї держави, Австрійської імперії, були різними. А усвідомлення політичних завдань власного народу провадило діячів національного відродження до відмови від ідей слов'янської взаємності на користь національній державотворчій політичній програмі. На основі слов'янської ідеї постав ілліризм у хорватів, - робив висновок Прелог. Досліджуючи формування ілліризму як ідеології, він зазначав, що цей рух був наслідком поєднання ідеї слов'янської взаємності й ідеї національної свободи [14].

Поряд із працями Фердо Шишича та Мілана Прелога слід вирізнити твори іншого визначного історика літератури - Славка Єжича. Він намагався пояснити процеси початку «національного відродження» в Хорватії не проявами національного, слов'янського (югославського) духу чи результатом розвитку хорватської політичної думки, а закономірними змінами в суспільному житті. Хоча, як і історики національної історії, він наголошував на вирішальному значенні Великої французької революції для розвитку подій у регіоні, проте зазначав, що процеси, які відбувалися у Франції, тобто боротьба третього стану за політичну владу, були характерні й для країн Центрально-Східної Європи, що перебували у складі Габсбурзької монархії. Таким чином, цей автор трактував «національні рухи» як «рухи по суті соціальні, оскільки були виявом боротьби третього стану за політичні права, а як за кінцеву мету, виступали, скажімо, за захоплення влади третім станом» [15]. Поряд із тим, важливою складовою боротьби «третього стану» за політичну владу в Хорватії стало «оживлення хорватської

національної традиції» та «хорватської свідомості».

Тобто вже у 1930-ті рр. в лівій хорватській історіографії наголошується, що особливістю процесу формування буржуазії та її боротьби за власні політичні права, було те, що вона мала два джерела: одне можна було пояснити матеріалістичною теорією історії, а друге мало виключно ідеалістичний характер і полягало у формуванні національної ідеології, що стала зброєю в боротьбі буржуазії за політичну владу й права. Автор наголошував на тому, що ілліризм був не хорватським політичним рухом, а рухом слов'янським, побудованим на ідеї об'єднання слов'ян, оскільки суперечив основним вимогам хорватського національного руху того часу, який виступав за збереження вузькостанових привілеїв.

У періодизації іллірійського руху Єжич пропонував виділити початковий період, від початку 1830-х рр. до т. зв. «великої іллірійської доби» (1836), що закінчується із заборонаю вживання окреслення «іллірійський» у назвах у 1843 р.; з 1843 по 1848 рр. триває хорватсько-народницький період, пов'язаний із заснуванням Народної партії.

Славко Єжич вважав, що на першому етапі цей рух не знаходив підтримки в колах представників інших народів, зокрема, сербів чи словенців. Лише поступово, зазначав автор, іллірійський рух, що постав як рух за духовне й культурне відродження, набував політичних рис [16]. Єжич робив важливі висновки в статті 1936 р. про те, що «іллірійський рух перший пішов шляхом, котрий провадив спочатку до духовного об'єднання всіх хорватів, а потім - і всіх південних слов'ян, з можливістю перетворення духовного об'єднання в політичне» [17].

На противагу історикам, що виступали з югославистською моделлю історії, Франьо Фанцев запропонував автохтонну концепцію національного відродження. Основні твори цього історика літератури відносяться до тридцятих років, коли статтями в «Літописі Югославської академії наук і мистецтв» і «Хорватському огляді» він сколихнув югославську наукову спільноту. Цей цикл статей присвячено відзначенню століття «хорватського відродження». На вивченні творів XV-XVIII ст., у тому числі й латиномовних, Франьо Фанцев ґрунтував концепцію про попередників «хорватського національного відро-

дження». У цих творах він наголошував, що іллірійський рух був лише наслідком розвитку хорватської гуманістичної думки, яка прибрала форми ілліризму через віру в помилкову теорію про іллірійське походження південнослов'янських народів. Але іллірійська теорія, хоча у деяких концепціях охоплювала не тільки землі Триєдиного королівства, а також і Боснію, Словенію, Сербію, а інколи й Болгарію, все-таки була елементом історичної концепції, створеної самими хорватами й на хорватському ґрунті, - робив висновок Фанцев.

На відміну від попередників, він намагався елімінувати термін «іллірійське відродження», запровадивши натомість термін «іллірійський рух», що, на його думку, був лише частиною процесу «хорватського відродження». У статті «Іллірство у хорватському відродженні» Фанцев наголошував, що в його розумінні іллірство й ілліризм - не тотожні поняття; якщо іллірство - це концепція походження хорватського народу, що виводила родовід хорватів і всіх південних слов'ян від племені іллірів, то ілліризм - політична концепція XIX ст., що передбачала політичне об'єднання південних слов'ян у одній державі. Іллірство він пов'язував із концепцією національного відродження, даючи таку аргументацію: «Два культурно-літературних рухи в минулому називалися відродженням. Один із них був гуманістичним і припадав на кін. XV й XVI ст., другий, т. зв. іллірійський, відбувся в першій половині XIX ст. Те перше хорватське відродження разом із культом надбань старокласичного духу воскресило й іллірійське ім'я, впровадивши його в обіг не тільки в його старому (ширшому й вужчому) географічному значенні, але і як синонім етноніма народів, що заселяли стародавню Іллірію; друге відродження на основі гуманістичного іллірства будувало свої широкі хорватські, південнослов'янські й навіть панславистські унітарні концепції» [18]. На підтвердження цієї концепції Фанцев наводив не тільки історичні та літературні факти, що доводили неперервність писемної й політичної традиції хорватського народу впродовж століть, а й наявність зв'язків, культурних, насамперед, поміж різними історичними територіями поширення хорватського етносу, власне Хорватією, Славонією й Далмацією, говорячи, наприклад, про появу на різних хорватських територіях історичних творів¹,

¹ «Illyricum sacrum» (1751) і «Kronika aliti szpomen vszega svicta vikov» (1690) Павла Піттера-Вітсзовича, «Memoria regum et banorum regnorum Dalmaticae, Croatiae et Sclavoniae...» (1652) Юрія Патка.

об'єднаних ідеєю ілліризму, чи про те, що всі вони мали в основі «Літопис попа Дуклянина»², який Фанцев уважав за питомо хорватський текст.

У вивченні праць попередників руху національного відродження Франьо Фанцев наголошував значення двох постатей: Павла Ріттера-Вітезовича та Юрія Раткая, вважаючи, що твори Вітезовича, хоч і написані латиною, є насправді творами, в яких уперше наголошувалось на історичній самобутності та значенні хорватського народу як народу політичного, а твори Раткая він вважав основоположними для творення іллірійської теорії.

У статті «Хорватське відродження як хорватський загальнонаціональний рух» (1936) Фанцев перелічував терени, що, на його думку, є хорватськими - це передусім сама Хорватія, Далмація, Славонія, Боснія, Істрія, Міжмур'я і Срем, Воеводина (автор уважав її нижньою Славонією, вказуючи на те, що до переселення на ці терени наприкінці XVII ст. втікачів із Османської імперії там був поширений кайкавський діалект) [19].

Ідею представлення іллірійського руху як суто хорватського автор аргументував так: «...тоді вийде передусім наше, хорватське, відродження, а не «іллірійський рух», миле й дороге всім нам, бо тільки його об'єктивна історія зможе нас переконати, що в ньому насправді втілені сні й ідеали, бажання й вимоги не тієї чи іншої особи, не молодого покоління 30-х рр. XIX ст., бо дуже мало було марень, імпортованих у наше середовище тією, насправді нечисленною групою студентів закордонних університетів, а прагнення кількох поколінь усієї хорватської спільноти» [20].

Говорячи про формування хорватської національної свідомості, Франьо Фанцев виокремлював три періоди хорватського національного відродження: 1790-1832 рр. він називав періодом формування програм національної й духовної єдності хорватського народу, програмотворчий процес завершують праці Івана Деркоса і Янка Драшковича, що стали підставою постанов Хорватського сабору 11-15 грудня 1832 р. з вимогами до Пожонського сейму добиватися об'єднання всіх хорватських земель у межах Триєдиного королівства; другий період, 1833/1835-1842 рр., був періодом реалізації програм

духовного об'єднання хорватів шляхом розбудови національних інституцій, як-то читальні, Матиці, музеїв, театрів і т. д.; останній період, від 1843р., був пов'язаний не тільки із заборною ілліризмом, а й із завершенням періоду «ілліризування» [21], Іллірійський рух, таким чином, автор уважав тільки однією з політичних концепцій періоду хорватського відродження, тому було б помилкою зводити все хорватське відродження до іллірійського руху. Він так пояснював свою концепцію: «...хорватське відродження в боротьбі з угорцями розпочиналося як хорватський національний рух і також у боротьбі з угорцями й мадяронами як хорватський і завершилося, і тільки між тим початком і закінченням протікав одночасно політичний рух із політичними та культурними іллірійськими концепціями, і тільки на тому етапі хорватського відродження можна говорити про і досліджувати іллірійський рух» [22]. Отже, на думку Фанцева, ілліризм був одним із політичних проявів процесу хорватського національного відродження.

Ф. Фанцев не вважав, що вибір Людевітом Гаєм штоківського діалекту як підстави для формування сучасної хорватської мови був наслідком сербських або слов'янських впливів, наголошуючи, що тенденції до переходу на штоківщину були типово хорватським явищем із початком ще в XVI ст. Вирішальним фактором для вибору Гая стали ті самі чинники, про які говорили ще діячі реформації, а саме чисельність тих, хто розмовляють штоківщиною, та її зрозумілість для всіх інших діалектних груп. «Хорватська штоківщина Відродження не є тим самим, що й Вукова штоківщина, для хорватів прийняття штоківщини є наслідком процесу боротьби за перевагу одного з багатьох діалектів, коли ж у випадку Вука Караджича боротьба завжди точилась між мертвою церковною й живою народною мовою, а у цьому є, проте, велика різниця» [23].

Отже, свої концепції Фанцев будував на зміні підходу до вивчення історичних подій. Він вивчав не зовнішній прояв події як наслідок перебігу різних історичних процесів, а спрямував свій пошук на генезу, встановлюючи, що передувало тій чи іншій події відродження. Ілліризм був тільки видимою частиною, проявом і завершенням процесів, що розгорталися впродовж довгого часу від першого, «гуманістичного», відродження до відродження національного.

² Середньовічна хроніка, створена в Барі у XII ст. Автор невідомий. Оригінал, написаний найімовірніше слов'янською мовою, втрачено, залишилися тільки пізніші латиномовні списки із XVII ст. Описує період від переселення готів, від V ст., до XII ст. Авторський опис першого періоду прийнято вважати не досить вірогідним, тоді як записи з X ст. дають цінний джерельний матеріал про історію слов'ян на Балканах.

Доводячи автохтонність ідей національної свідомості хорватського народу, Фанцев намагався применшити значення Людевіта Гаю у процесі хорватського відродження. Він стверджував, що правопис, винайдений Гаєм, не був його особистою знахідкою, бо ідея створення нової орфографії на ґрунті чеської з додаванням діакритичних знаків зазнала тривалої історичної еволюції. У статті «Хорватське відродження як загальнонародний рух» Фанцев визначив історичну роль Гаю: «Гай ніколи не був ідеологом хорватського відродження, тільки організатором і реалізатором ідей і замислів інших...» [24].

Підхід югославістської історіографії до питання ілліризму у багатьох важливих оцінках цього періоду збігався з основними положеннями національної історіографії, на підставі якої він постав. Відомий публіцист, Йосип Хорват, у оцінках «іллїрійського відродження» займав позицію, проміжну між цими двома течіями.

У розділі, присвяченому аналізу подій 1830-х рр., - «Ідейна група з вулиці Капуцинів³ 1832-1835» - Хорват звертався до аналізу вкладу в пробудження національної свідомості хорватського народу двох провідних діячів цього руху - Людевіта Гаю і Янка Драшковича. Хорват критикував Гаю за привнесення ним ідеї слов'янської єдності до хорватської політичної програми. Вже зі знайомства із цим героєм хорватської історії XIX ст. автор зазначав неоднозначне ставлення до нього хорватської громадської думки: «... для когось він був ідеалом співвітчизника, будителя народу, для інших - його демоном, фатальною людиною для хорватської політики» [25]. Вчений заперечував погляди як деяких представників національної історіографії, так і югославістів, що схильні були представляти весь іллїрійський рух у Хорватії як результат діяльності тільки однієї людини - Людевіта Гаю, возвеличуючи його роль у хорватському національному відродженні та у формуванні ідей об'єднання південних слов'ян. «Він був його *(національного руху)* оратором і організатором. Гай небагато писав... Вся його діяльність була присвячена агітації й організації. Він був «ловцем душ» у найбільш прямому сенсі цього слова... Людевіт Гай не був насправді людиною ідей. Сама ідея хорватського національного відродження творилася протягом сотні

років, і кожне з наступних поколінь приносило свій вклад, вклад свого часу» [26]. Особливо нищівної критики постать цього діяча відродження зазнає у зв'язку зі співпрацею з бароном Франьо Кулмером⁴ та аферою з князем Мілошем⁵. Але, попри негативну оцінку вчинків Гаю, його діяльність стала підставою періодизації, запропонованої автором. Першим етапом хорватського національного відродження він називав період до 1836 р., акцентуючи на тих змінах, які починаються в хорватському політичному житті з перейменування газет, що їх видавав Гай («Хорватської газети» та «Даниції хорватської, славонської й далматинської» на «Іллїрійську газету» та «Даницю іллїрійську»). Підсумовуючи роль Гаю в русі за національне відродження, Йосип Хорват зазначав: «Машина відродження вже була закінчена на 1832 р. Гай був людиною, призначеною долею, щоб ту машину запустити» [27].

Характеризуючи ілліризм як результат діяльності навченої за кордоном молоді, Хорват наголошував при цьому на важливості угорського чинника, адже хорватський національний рух, на його думку, постав як наслідок боротьби проти угорського національного руху. Із його погляду, ця молодь виступала проти моделі боротьби, що її за звичкою дотримувалась хорватська аристократія у відносинах із Угорським королівством, захищаючи свої привілеї на саборах. «Угорському націоналізмові потрібно протиставити хорватський націоналізм. Угорський націоналізм вносить у боротьбу вимогу часу, тому його можна буде перемогти тільки тією самою зброєю. Хорватський націоналізм відродження... може бути тільки демократичний. Весь народ, особливо міщанство й інтелігенцію, потрібно організувати задля політичної боротьби. Це можливо тільки на руїнах феодальної системи... Третьюму стану, який уже переміг у Західній Європі, необхідно в нас надати національної свідомості. Мова є інструментом порозуміння, треба оновити мову, що має бути спроможною пов'язати всі групи нації в єдине ціле, потрібно просвітити народ, довести йому, що він живий, що має минуле і політичне, і культурне, що він є нацією й може сам стати господарем власної долі» [28].

Хорват пояснював походження слов'янської ідеї в хорватському національному відродженні -

³ На вулиці Капуцинів жив Гай, і саме у нього збиралась національно свідомою молоддю.

⁴ Хорват звинувачував Гаю в співпраці з Кулмером у часи революції, у тому, що, користуючись своїм авторитетом. Гай спрямовував політику національно свідомої інтелігенції в потрібне віденському двору, зокрема барону Кулмеру (одному з близьких і довірених осіб ерцгерцогині Софії, яка мріяла про передачу влади в країні своєму синові Францу Йозефу), русло.

⁵ Хорват уважав, що політична кар'єра Гаю зазнала поразки після того, як Мілош Обренович заявив, що Гай хотів за його звільнення 7000 форинтів. Сам факт отримання Гаєм хабара так і не було доведено. Скандал вибухнув у червні 1848 р.

це було наслідком усвідомлення інтелігенцією відродження одним із завдань - надати впевненості народному рухові, показати, що він не є самотнім у боротьбі, що сусідні слов'янські народи теж борються разом із ним і завжди готові прийти на допомогу. Ставлення автора до ідеї веслов'янського об'єднання було однозначно негативним, що виплинуло на оцінку політики, що її проводив Гай. Цю ідею Хорват називав не інакше, як «політичною фантастикою» [29], наголошуючи, що граф Янко Драшкович не підтримував ініціатив Гая, «сумнівався в корисності запровадження іллірійських назв у політичному житті, хоча Гай публічно заявляв, що ілліризм є тільки культурним рухом» [30]. Гай не вкладався в схему хорватського національного відродження, запропонованого вченими, які бачили можливість реалізації хорватської національної програми тільки в межах незалежної хорватської держави або в межах федерації рівноправних південнослов'янських народів, у якій би хорватський народ був рівним партнером. Тому відбувається не тільки витіснення постаті Гая на другий план, а й спроби показати його як людину досить маргінальну, вплутану в безліч афер. «Виходячи зі спрощених уявлень про те, що мовна приналежність визначає національну приналежність, він усюди бачить тільки іллірійський народ, рахується з ним як із завершеним політичним чинником, як із політичною силою; Гай вносить у хорватське політичне життя запальну й чуттєву ідею єдності на противагу Янкові Драшковичу і його «Дисертації...», котра раціонально-практично проголошувала ідею союзу народів слов'янського півдня» [31], у чому автор намагався відшукати початки ідей федералізму. На зміну Гаю, що втратив свій авторитет після заборони назви «іллір», приходять Іван Кукулевич, який зміг об'єднати риторичні здібності Гая, аристократичне походження та прагматичний підхід до політики, притаманний графові Драшковичу. «Для вчорашніх "іллірців" Кукулевич зі своєю промовою (перша промова на саборі Загребської жупанії хорватською мовою, 1843 р.) став вождем, посів місце, котре до того часу належало Гаєві» [32].

Головною фігурою відродження Хорват називав Янка Драшковича. У описі цього діяча національної історії, вчений, проте, не забував наголосити на впливах західної, як німецької, так і французької, філософської думки на формування нового погляду графа на державу й націю, тобто

ідеї створення «Великої Іллірії» через федералізацію Габсбурзької монархії. Повторюючи традиційні в романтичній історіографії описи розваг графа в Парижі та Відні, вчений описував його як людину, що мала найкращу як на свій час бібліотеку, де були зібрані твори Руссо, Монтеск'є, Гельвеція, Вольтера, «отців Французької революції» [33]. Саме граф Янко Драшкович був автором політичної програми хорватського відродження, - наголошував Йосип Хорват. У «Дисертації...» він порушував питання мови, об'єднання хорватських земель, наголошував на історичному праві Хорватії на незалежність і цілісність Триєдиного королівства (Хорватії, Славонії й Далмації), оскільки Хорватія приєдналася до Угорського королівства на підставі добровільної унії, тому всі привілеї, гарантовані при укладенні цієї угоди, мали виконуватись угорською стороною, також у цій програмі, на думку автора, вперше робилася заява про федералізацію Габсбурзької імперії.

Тому не дивно, що, підбиваючи підсумки першого етапу іллірійського руху, Й. Хорват зовсім не згадував Гаю, пишучи, що «гроно захоплених молодих студентів під предводительством старого Янка зробило чудо, створило основу сучасної Хорватії» [34]. Взагалі, Хорват вважав, що в цьому й полягала мудрість графа, який, будучи ідейним предводителем національного руху, зміг зробити його видимим лідером молодого Гаю [35].

У сербській історіографії міжвоєнного періоду вивчення ілліризму і його оцінка відігравали не останню роль. У творах істориків було прийнято наголошувати, що первинним по відношенню до ілліризму був сербський національний рух, який знайшов свій вираз у революційному русі початку століття. Але збройна боротьба з політичними гаслами за свободу й незалежність сербського народу в цьому висвітленні ніколи не відривалася від культурно-просвітницької боротьби, що втілювалася у постаті Вука Караджича, так само як ідея збройної боротьби втілювала постать Караджорджа⁶. Сербський національний рух дедалі більше в цих інтерпретаціях посідав місце того вірцевого руху, з якого черпали життєві сили діячі ілліризму. «Під впливом сербської граматики Вука Караджича та сербських народних пісень запроваджує Гай 1836 р. сербську мову в хорватській літературі, відкинувши кайкавську говірку й хорватське ім'я, що тоді обмежувалось лише трьома жупаніями -

⁶ Кара-Гєорѓий (у російській мовній традиції).

Вараждинською, Загребською і Крижовацькою. Замінивши ім'я хорватське на іллірійське, яким віденський двір протягом XVIII ст. називав сербів, і прийнявши сербську говірку, відкинув Гай перешкоду між багатьма нашими землями на північному заході. Тим Гай завершив велику справу, бо поклав край віковому сепаратизму і провінційному дробленню» [36], - так пояснювали рух ілліризму сербські історики міжвоєнного періоду з позицій сербського югославізму.

В «Історії Югославії» Владимир Чорович намагався показати період від 1809 (Іллірійські провінції) до 1830-х рр. (коли відбуваються перші програмні заяви діячів ілліризму) як процес безперервний. Породження втілення ідей Великої французької революції - у діяльності єпископа Максиміліана Врховаца, Антона Михановича (автора вірша «*Ljera naša domovina*»), Юрая Шпорера (видавця «Іллірійського вісника») [37].

Великого значення автор надавав вирішенню мовного питання в південних слов'ян, власне, у суперечках за мову поміж угорською і хорватською шляхтою починався рух ілліризму. Владимир Чорович вважав, що мова може виступити єдиним об'єднуючим фактором для південних слов'ян, розрізнених у питаннях економічного розвитку, політично-історичного досвіду та релігії. «Головною особою в боротьбі за народну мову і в пробудженні хорватської національної свідомості став Людевіт Гай» [38]. Тому головною подією іллірійського руху Чорович називав перехід «Даниці» і «Хорватської газети», що їх випускав Гай, на штоківщину у 1835 р. «Штоківська мова ієкавського типу була вже літературною мовою старої дубровницької літератури, нею співана найбільша частина тоді, у розпал романтизму, особливо увінчаних славою, народних пісень, без сумніву - найбільша цінність югославської літератури; той діалект поступово поширювався й у сербській літературі, котрій новий напрямок давав Вук Караджич» [39].

Слов'янський вплив на формування поглядів молодого Гаю простежувався, на думку автора, під час його навчання у Граці, де він був учасником студентської організації «Сербська влада», і у Пешті, де він познайомився з Я. Колларом [40]. Тобто Владимир Чорович визначав два джерела ілліризму: з одного боку, це вплив ліберальних ідей Заходу, з іншого - повернення до традицій слов'янства.

Чорович задавався питанням, чому іллірійський рух мав такий успіх у Хорватії, але не знаходив підтримки серед сербів і словенців, сподіваючись знайти відповіді й на актуальне питання югославського політичного життя після

проголошення диктатури 1929 р. Він наголошував, що швидкій перемозі запропонованих Гаєм правопису й мови сприяли конкретні історичні обставини, те, що процес політичної боротьби проти політики мадяризації збігся з процесом зростання національної свідомості, а питання мови було лише одним із проявів політичної боротьби; ілліризм на хорватському ґрунті став фактично одним із перших культурних рухів, тому йому не доводилося боротися з іншими; він збігався з рухом «младоромантиків» і лібералів у всій Європі; «цей рух провадив до справжньої хорватизації суспільства» [41].

Іллірійський рух не набув значної популярності серед сербів, тому що, - стверджував Владимир Чорович, - завдяки Першому й Другому сербським повстанням у сербів розвинулася «сильна самосвідомість і віра в себе»; іллірійська ідея й теорія ніколи не була популярною в Сербії; серби вважали іллірійський рух «продовженням і відголосом їхньої *{власної}* національної ідеї»; деякі сербські національно-культурні установи й організації виникли ще до початку руху ілліризму в Хорватії, зокрема Матиця сербська (1829) чи «Сербська газета» (тому вже не хотіли змінювати назву); однією з причин була й недовіра до всього іллірійського, оскільки серби боялися, щоб віденська влада не використала цей рух проти південнослов'янських народів [42].

Не підтримали іллірійський рух і словенці, незважаючи на те, що відродження іллірійської ідеї починається саме зі створення Іллірійських провінцій з центром у Любляні, - вважав історик. «Словенці мали враження, що іллірійський рух з початку більше політичний, ніж духовний; що в першу чергу він спрямований на об'єднання хорватів для опору угорцям» [43].

На підставі всіх цих тез Владимир Чорович робив висновок про те, що ілліризм був насправді хорватським національним рухом [44]. «Він став виразом для всіх борців за народну мову, здійснив поступову орієнтацію всіх хорватів на Загреб і дав усім хорватам єдину літературну мову та єдиний правопис. З іллірійського руху починається справжній процес хорватського духовного об'єднання, котрий до того часу не був ніколи розвинутий, на чисто національній основі» [45]. Таким чином, Чорович повністю підтримував ідею, що не раз звучала в югославській політичній пресі того часу, що саме хорвати виступили ініціаторами об'єднання південних слов'ян, так само як і після Першої світової війни.

Вивчення періоду ілліризму у творах істориків міжвоєнної доби свідчить, що єдиною думки

в оцінках цього явища не було. Історики схильні були бачити різні корені початків цього руху, різні рушійні сили, виникали також суперечки про першість серед лідерів цього руху та про його завдання, чи-то обмежені лише культурно-літературною діяльністю, чи також політичною. Як наслідок, учені пов'язували ілліризм із різними явищами, в які, на їхню думку, він мав переродитися у майбутньому. У істориків 1930-х рр. виникало дедалі більше сумнівів у тому, що ілліризм уже в період свого зародження задумувався як югославізм. Але дослідження цього явища дає змогу розглядати ілліризм як прояв розвитку політичної думки в хорватів у 30-х рр.

XIX ст., на підставі якого розвинулося щонайменше два політичних рухи 60-х рр.: югославізм у формулюваннях представників Народної партії (Штросмаєр, Рачки) та хорватизм у формулюваннях лідерів Партії права (Старчевич, Кватерник). У міжвоєнних історичних опрацюваннях виразно простежувалося представлення ілліризму як прояву природного бажання південнослов'янських народів до об'єднання, так само як і пробудження хорватської національної свідомості, що було зумовлено закономірностями духовного й культурного розвитку хорватського народу від гуманізму до сучасності.

1. Джуро Шурмін був одним із творців концепції національної історії хорватського народу (*Surmin D. Hrvatski preporod 1790-1836.*- Zagreb, 1903,-sv. 1, 2.)
2. *Šišić F. Pregled povijesti hrvatskoga naroda.*- Zagreb, 1975.- С 403.
3. Там само,- С. 399.
4. Історична концепція, основою якої була югославська ідеологія. Показувала історію югославських народів (південнослов'янських народів, окрім болгар) як спрямовану на утворення спільної незалежної держави.
5. Праця постала напередодні Пожонського сейму 1832—1836 рр.
6. *Šišić F. Pregled povijesti hrvatskoga naroda.*- Zagreb, 1975.- С 408.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.- С. 405.
10. *Шушуніћ Ф.* Бискуп Штросмаєр и Јужнословенска мисао.-Београд, 1922,-С. 119.
11. *Шушуніћ Ф.* Бискуп Штросмаєр и Јужнословенска мисао,- Београд, 1922.- С. 118.
12. *Prelog M. Slavenska renesansa.*- Zagreb, 1924.- knj.1.- S. 1.
13. Там само.
14. Там само.- С. 139.
15. *Језић С.* Илирски покрет и национални препород у Хрвата,- Нови Сад, 1936.- С. 4.
16. Там само.- С. 10.
17. Там само,- С. 11.
18. *Fancev F. Ilirstvo u hrvatskom preporodu / Milan Resetar, Tomo Matić, Franjo Fancev, Josip Badali, Slavko Ježić, Jaks Ravlic. Izbrana djela.- Pet stoljeća hrvatske književnosti.*-Knjiga 121/1.-Zagreb, 1983.-С 211.
19. *Fancev F. Hrvatski preporod kao hrvatski opće narodni pokret // Posebni otisci Hrvatske revije.*- God. IX, br. 8.- Zagreb, 1936.-С 2.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само,- С. 15-16
25. *Horvat J. Politička povijest Hrvatske.*- Zagreb, 1936.— С 62.
26. Там само.- С. 65.
27. Там само,- С. 65.
28. Там само- С. 68.
29. Там само,- С. 95.
30. Там само,- С. 95.
31. Там само.- С. 97-98.
32. Там само.- С. 121.
33. Там само.- С. 71.
34. Там само,- С. 87.
35. Там само.- С. 89.
36. *Радоњић Ј.* Слике из историју и књижевности.- Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1938.-С. 319.
37. *Ђоровић В.* Историја Југославије.- Београд, 1989.- С. 464.
38. Там само.- С. 465.
39. Там само.- С. 468.
40. Там само,- С. 466.
41. Там само.- С. 470.
42. Там само,-С. 471.
43. Там само.- С. 473.
44. Там само.- С. 474.
45. Там само.

lu. Orel

THE ILLYRIAN MOVEMENT IN THE INTERWAR YUGOSLAV HISTORIOGRAPHY

The article traces the Illyrian movement question in the interwar Croatian and Serbian historiography.